

mentalem sine fructu perciperent, cum majori suarum animarum detrimento.

Multi exceptionem apponunt pro casu quo grave damnum reo imminet ex sua confessione : adeo ut, quemadmodum (n° 670) non tenetur in causa criminali præstare juramentum de dicenda veritate contra se, ita nec, semoto etiam juramento, veritatem dicere teneatur. Quinimo in talibus adjunctis reus, juxta eosdem doctores, jurare posset se non commisisse crimen, subintelligendo se non commisisse *quatenus teneatur confiteri*. S. Liguori habet hanc opinionem satis probabilem¹, etiam intrinsece, quia non videtur urgere legem adeo duram, ac humano modo impossibilem, ut quis teneatur sese aliquatenus condemnare ad pœnam gravissimam, suum delictum confitendo, nisi commune periculum ex reticentia immineat : porro ubi delictum est semioccultum, et desunt probationes, non tanti interest boni publici ut reus puniatur. Quidquid sit de illa quæstione speculative considerata, cum theologi non consentiant, et plerique rei non existiment se teneri aperire veritatem cum tanto sui periculo, caute omnino procedendum omnes admonent, ne illis delegatur ac imponatur obligatio, cui probabiliter non obtemperabunt.

* 675. — II. INSTRUMENTA.

Instrumenta sunt scripturæ aptæ ad fidem faciendam : alia sunt publica, alia privata.

1° Duplex distinguitur instrumentum publicum : primum vocatur *protocollum*, « quod est, ait Schmalzgrueber, summaria quædam et succincta actus gesti annotatio, memoriæ causa facta, ex quo postea instrumentum in solemnem formam redigitur. Alterum vocatur *transumptum* : est authenticum originale, quod ex protocollo sumitur et debita forma seu requisitis solemnitatibus conficitur². » Conditio essentia-

¹ S. Liguori, lib. III, n° 156; lib. IV, n° 274.

² In tit., DE FIDE INSTRUMENTORUM, n° 2, 4.

lis utriusque scripti, ut habeatur instrumentum publicum, est quod confectum sit manu notarii seu tabellionis creati et constituti auctoritate competenti. Libri parochiales quibus consignantur nomina baptizatorum, matrimonio junctorum et defunctorum, videntur annumerandi instrumentis publicis ; siquidem parochi constituuntur, jure canonico ex decretis concilii Tridentini, testes juridici in hac materia.

Instrumentum publicum, tam protocollum quam transumptum, suppeditat plenam probationem. Qualitas personæ notarii quem publica auctoritas constituit, ejus fides juramento obfirmata, solemnitates ipsæ quibus instrumentum conficitur, remouent suspicionem fraudis : sunt præsumptiones graves veritatis quæ sufficiunt ad testificandum quod gestum narratur, nisi certis argumentis demonstretur intervenisse fraudem seu errorem.

2° Instrumenta privata dicuntur quæ sunt confecta a persona privata vel sine debitis solemnitatibus. Hæc instrumenta sunt authentica, vel non. Authentica habentur scripta ex archivo publico deprompta ; item quæ munita sunt sigillo publico, nimirum principis, Episcopi, capituli, alteriusve communitatis habentis jus sigilli. Cætera scripta, v. g. scripturæ privatæ, epistolæ, regesta individuorum, non reputantur authentica. Instrumenta authentica æquiparantur publicis, eo quidem sensu quod certo constet scripta non esse supposita, etsi disputari possit de veritate factorum in iisdem instrumentis relatorum.

Quæ autem nullo authenticitatis signo vestiuntur, possunt suppeditare plenam, aut semiplenam probationem ; vel e contra vi penitus destitui ad probandum, pro varia illorum conditione. Scripturæ privatæ, plurium testium signatura munitæ, plane sufficiunt. Idem dicemus de scriptis quibus reus factum contra se ipsum testatur ; hæc est enim confessio quæ magis probat in scriptis, v. g. in epistolis, vel registris obsignata, quam si oretenus fieret.

* 676. — III. PRÆSUMPTIONES.

Præsumptiones sunt conjecturæ probabiles ortæ ex indiciis factum immediate attingentibus. — Duplicis generis sunt præsumptiones : aliæ *hominis*, aliæ *juris*.

Præsumptio *hominis* est conjectura quam ducimus ex rei aut personæ qualitate, ex fama, aliisve signis. Præsumptio est levis, temeraria, probabilis, gravis, vehemens, prout indicia sunt magis, minus aut gravius apta ad inclinandum assensum viri prudentis ; prout scilicet, attentis humanis moribus et communi æstimatione, habent connexionem probabilem, probabiliorem aut moraliter certam cum rei veritate.

Præsumptio *juris* locum habet, ubi, lege ita ordinante, factum præsumitur, et verum reputatur, quamdiu præsumptio contraria probatione elisa non fuerit. Sic, ut nonnulla exempla citemus : 1° Præsumitur baptizatus, qui natus est et educatus inter christianos. (Cap. *Veniens*, 5, DE PRESB. NON BAPTIZ.) 2° Præsumitur legitimus, qui natus est ex uxore cum suo marito cohabitante. 3° Præsumitur mala intentione egisse, qui maleficium perpetravit. (Cap. *Sicut noxius*, 1, DE PRÆSUMPTIONIBUS.) 4° Præsumitur contra illum qui iudicium subterfugit. (Cap. *Nullus*, 4, eod. tit.) 5° Qui semel malus fuit, præsumitur in eodem genere delicti malus, nisi probetur fuisse emendatum ; unde illa regula juris 8^a in vi^o, *Semel malus semper præsumitur malus*. Hoc non eo sensu sumendum quod iudex debeat condemnare reum ob illam solam præsumptionem ; verum sic valent huiusmodi præsumptiones ut antea vita multum faveat aut præjudicet reo prout conversationem bonam aut malam habuerit, in eo genere causæ propter quod coram tribunali adducitur.

Porro, hæc est generatim vis præsumptionum :

1° Præsumptio *juris* illum liberat ab onere probandi in cuius favore stat, et sufficit communiter ad sententiam ferendam, nisi elidatur probationibus in contrarium. Ita omnes canonistæ, et huic regulæ conformis est jurisprudentia tribunalium. Quinimo, est aliqua præsumptionis species quam doctores vocant

juris et jure, ita firma ut regulariter lex non admittat probationes in contrarium, ut in casu capituli *Ad id*, 21, DE SPONSALIBUS, de muliere quæ per notabile tempus commorata est cum marito. Licet ei tradita fuerit invita et renitens in matrimonium, si postmodum ipsi cohabitaverit libere, consensisse præsumitur, nec est admittenda postea ad probandum per testes quod non dederit consensum.

2° Præsumptio *hominis* non sufficit in causis criminalibus ad ferendum iudicium ; sufficere autem potest in causis civilibus, si sit vehemens ; si autem sit probabilis tantum, dat probationem semiplenam quæ, nisi adjungatur aliis adminiculis, est insufficientis.

Ratio primæ partis hujus asserti est quod ad condemnandum in criminalibus requirantur indicia indubitata, documenta certa : porro, tales non sunt præsumptiones hominis quæ non transcendunt limites conjecturæ. (Cap. *Litteras*, 14, DE PRÆSUMPTIONIBUS.) Excipiamus tamen præsumptiones quas canonistæ vocant vehementissimas, quæ nimirum exoriuntur ex actibus delicto proximis, et, attentis moribus humanis, huic ordinarie annexis, adeo ut moralem certitudinem facti inducant, ut in casu capituli *Litteris*, 12, eod. tit., de muliere reperta cum viro in eodem lecto decumbente, in circumstantiis quæ indubia argumenta dant peccati carnalis. Hæc indicia eandem, ad minus, dant certitudinem ac depositio duorum testium, et si recte loqui volimus non meram præsumptionem, sed veram et plenam probationem subministrant ; sufficiunt proinde ad iudicium ferendum... Multa sunt crimina, v. g. incestus, adulteria, simonia, quæ vix unquam puniri possent, si tales probationes non haberentur sufficientes. (Schmalzgrueber, n^{is} 15-25.)

Ratio secundæ partis est quod, ex antea dictis, in causis civilibus quandoque sufficiat probatio semiplena quæ ad moralem certitudinem accedit, quod in nostra assertionem evenire supponimus. Textus Decretalis *Afferte*, 2, eod. titulo, ubi adducitur exemplum iudicii Salomonis, et cuius summarium hoc

est : *Ex violenta præsumptione fertur definitiva*, probat assertionem.

Ratio tertię partis est satis manifesta : quapropter, nisi alia probationes huic præsumptioni se admisceant, simulque conjunctę certam rei cognitionem producant, abstinere debet judex a ferenda sententia. Cap. *Quia verisimile*, 10, eod. titulo.

* 677. — IV. DEPOSITIO TESTIUM.

Multa sanxit jus canonicum circa depositionem testium, quę pręcipuum locum tenet inter probationes juridicas.

Pręscripsit 1° quinam testes sint admittendi; 2° modum quem servare debeant deponendo; 3° conditiones ut valeat illorum depositio.

I. *Qui in testes admittendi sint.* Regula generalis est tales admittendos testes, ut nihil possit rationabiliter opponi ad rejiciendam illorum depositionem.

Hinc excluduntur qui ob suam conditionem servilem, vel morum pravitatem, aut cognationem cum iis quorum interest, in legitimam suspicionem veniunt, ne lucri causa vel prava calumniandi intentione, aut affectu familię, falsum deponant. Servi, infames, excommunicati, notorie criminosi non admittuntur. (Cap. *Denique*, 1, DE EXCEPTIONIBUS.) Parentes, conjuges, affines, amici, domestici, non admittuntur in causis parentum, dominorum, amicorum... Advocatus non admittitur in causa quam defendit, nec judex in ea quam judicat, nec quisvis alter in iis quę suis commodis inserviunt.

Hę tamen exceptiones non sunt ita absolutę ut nunquam judex valeat testes advocare quos regulariter jus canonicum arcet, si alii desint qui testificari possint; modo pars cujus interest nullam exceptionem fundatam illis opponat.

Testes non debent, generatim loquendo, sponte sua adire judicem; sed si juridice advocentur, comparere personaliter debent, nisi justa causa excusetur.

Caput *Illi*, 4, Caus. v, q. v, admonet judicem ne facile admittantur qui aliorum crimina sponte confitentur; quia perti-

mescendum est ne alio motivo ad id incitentur, quam amore sincero justitię et religionis. Quos autem judex citat, debent citationi obsequi; si enim superiori incumbat officium prosequendi vindictam delictorum, ut servetur disciplina, necesse est ut ipsi pręsto sint media quibus veritas detegatur, et regulariter non alia dantur media pręter testium depositionem: ergo judex valet renuentes cogere per censuras ecclesiasticas. (Cap. *Pervenit*, 4; *Dilectorum*, 10; *Venerabilis*, 11, DE TESTIBUS COGENDIS, VEL NON.)

Excusantur senes et alii quos valetudo domi detinet; mulieres quas non convenit advocare coram tribunali (n° 667); parentes quos judex cogere non debet ad testificandum contra suos; qui secretum sponderunt, si tamen rem noverint sub pręvia conditione secretum servandi; est quippe in eo casu depositum rei alienę, quod violari vetat lex naturalis, pręsertim quando secretum alicui commissum fuit ratione officii.

II. *Juramentum a testibus pręstandum.* Testes debent juramentum pręstare coram judice judicisve delegato, in pręsentia partium, et in loco actibus judicialis destinato, nisi judex ad testium domum, accedere debeat. Jurare tenentur se veritatem, sicut in conscientia noverint, ad articulos et interrogatoria sibi proponenda, fideliter dicturos.

1° Juramentum necessario pręstandum est: omnes in eo consentiunt. « Nullius testimonio, quantumcumque religiosus « existat, nisi juratus deposuerit, in alterius pręjudicium credi « debet. » (Cap. *Nuper*, 51, DE TESTIBUS ET ATTESTATIONIBUS.) Regula servatur sine ulla exceptione in judiciis solemnibus; in judiciis summariis servari etiam debet quoties, vel judex requirit, vel postulat pars cujus interest.

2° Juramentum regulariter pręstandum est in pręsentia partium. Ita statuitur in decretali *In nomine Domini*, 2, DE TESTIBUS. « Admonendus est semper adversarius ut ad audiendum « testes veniat: quod quia hic omissum est, necesse est ut quod « contra legem actum est, non habeat firmitatem. » Idem sup-

ponunt alii plures canones; unde concilium Lateranense hæc statuit: « non solum dicta sed nomina testium sunt reo publicanda, ne per suppressionem nominum, infamandi audacia præbeatur. » (Cap. *Qualiter et quando*, 24, DE ACCUSATIONIBUS.) Ratio est quod reus habere debeat plenam libertatem sese defendendi et legitimas exceptiones, si quæ sint, opponendi contra testes; atqui plerumque difficillimum erit defensionis opus, si reus ignoret nomina et dicta testium: quid, enim si inimicitias habeant contra reum, ob circumstantias quas ipse solus noverit? (Cf. Schmalzgrueber in tit. xx lib. II Decret.)

3° Necessitas præstandi juramentum coram reo, admittere potest, exceptiones de quo hæc notanda: 1° Lex naturalis id solum requirit ut reus non condemnetur absque prævia probatione delicti: at vero, etiamsi testes non producantur in publicum, nec nomina eorum reo communicentur, illorum qualitates aliunde bene cognitæ, rerum adjuncta, aliæque circumstantiæ, possunt producere certitudinem moralem; ergo iudex, illæsa æquitate, procedet contra reum, non adductis coram illo testibus, quoties moraliter impossibile fuerit aliter agere¹. 2° Doctores canonistæ tradunt legem canonicam habere exceptiones in variis casibus, inter quos allegant casum quo gravissimum periculum immineret testibus. Ita Leurenus, Pirhing, Reiffenstuel... Ergo lex non ita urgere censetur, ut debeat iudex potius abstinere ab exercitio jurisdictionis contentiosæ, quam a regula scripta recedere. 3° Bonifacius statuit in cap. *Statuta*, 20, DE HÆRETICIS, in VI°: « Si accusatoribus vel testibus, in causa hæresis intervenientibus, videant Episcopus vel inquisitores grave periculum imminere, si fieri contingat publicationem nominum eorum, ipsorum nomina non publice, sed secreto aliquibus personis providis et honestis (quas ad hoc vocari, et eis totum proces-

¹ Hæc fuit praxis tribunalium Inquisitionis, quam viri gravissimæ auctoritatis, inter quos unum memorabimus Cardinalem Ximenes, necessariam omnino arbitrati sunt (n° 688).

« sum super quem deliberandum est serio manifestari et integraliter explicari, et de ipsorum concilio ad sententiam procedi volumus » exprimentur, sicque adhibeatur plena fides depositioni testium. » S. Pontifex voluit efficacius providere securitati testium, indicta lege secreti, sub comminatione pœnæ excommunicationis, personis quas Episcopus, seu inquisitores, sibi ad causæ deliberationem associarunt. Id indixit quidem pro causa hæresis; sed eadem ratio militat in aliis causis, quando maxime refert ad bonum Ecclesiæ, et eadem urgent pericula.

Casu igitur adveniente, hæc esse videtur ratio tenenda: 1° conferri debet necessitas providendi bono Ecclesiæ cum periculo infamandi reum, si forte deficient probationes; 2° si ratio boni publici urgeat causam prosequi, iudex expendere debet indicia delicti, accuratius; majori certe cura quam si reo daretur facultas se tuendi contra adversarios, ut eo modo compensetur discussio testium coram reo, et removeatur periculum erroris; 3° opportunum valde esset sequi regulam agendi a Bonifacio VIII datam, sibi nimirum consociare idoneas ac discretas personas in iudicio causæ. Si cuncta eo ordine moderentur, præsumitur, et merito quidem ut nobis videtur, Ecclesiam consentire ut in ea parte recedatur, quantum temporum necessitas requirit, a regula canonica præfixa in cap. *Qualiter et quando*, et in cap. *In nomine Domini*, 2, DE TESTIBUS¹.

¹ D.D. Episcopus Nanceiensis regulas dedit, ad instaurandam officialitatem suæ diocesis, doctrinæ quam exposuimus omnino consonas. Legitur in Procemio: « Dans la situation actuelle de l'Église de France, plusieurs dispositions du droit commun ecclésiastique ne peuvent, on le sait, être appliquées pour des raisons indépendantes de l'autorité des Ordinaires. C'est afin de ne point laisser notre tribunal livré à l'arbitraire dans des matières aussi importantes et aussi délicates, que nous avons cru devoir établir des règles fixes et certaines pour l'exercice de notre juridiction contentieuse. Ces règles, nous les publions pour qu'elles fassent loi à l'égard de notre clergé, jusqu'à ce que le saint-siège en ait ordonné autrement. » Porro, ex regulis quibus constat edictum Episcopale, sequentes in specie citabimus quæ ad rem præsentem faciunt. « Art. 40. Si les témoins ne voulaient pas être nommés à l'audience, ou s'ils n'avaient pas les conditions requises par les canons, leur témoignage serait tou-

III. *Quomodo testes deponere debeant.* Postquam testes coram iudice iuramentum emisissent, examinantur sigillatim et secreto, remotis partibus, a iudice cum notario super articulis et interrogatoriis, et debent viva voce respondere, causamque scientiæ afferre, an ipsi viderint factum, an audierint... Recepta responsio in scripturam redigitur a notario et eidem testi legenda est, ut videat an aliquid adungere, aut detrahere, aut mutare debeat; est etiam per iudicem, ipsumque testem, subsignanda. Omnibus testibus rite examinatis, depositiones clausæ asservantur penes iudicem, usque ad publicationes earum, ne ad partium notitiam perveniant ante tempus opportunum. (Schmalzgrueber, n^{is} 86, 101, 102.)

IV. *Quatenus valeat, in iudiciis, depositio testium.* Ut valeat testimonium et producat probationem plenam, requiritur depositio duorum saltem testium qui contestes sint, et ex propria scientia testentur.

« Licet quædam sint causæ quæ plures quam duos exigunt
« testes, nulla est tamen causa quæ unius testimonio, quamvis

« jours reçu, mais seulement à titre de renseignement dont la valeur sera
« laissée à l'appréciation des juges, auxquels leur nom sera toujours révélé
« avec l'obligation du secret. » — « Art. 62. Si les témoins ont refusé de
« venir à l'audience, il est donné lecture des dépositions de ceux qui ont
« paru à l'enquête, devant la commission rogatoire. » — « Art. 63. Les
« membres de la commission rogatoire sont, du reste, toujours cités pour
« rendre compte aux juges de leurs appréciations et impressions au sujet
« des témoignages qu'ils ont recueillis et des témoins qu'ils ont enten-
« dus... » — « Art. 77. Les formes communes de la procédure ne pouvant
« être complètement suivies en France, parce que les officialités n'y ont
« point de pouvoir coercitif, les votes doivent être exclusivement le résul-
« tat de la conviction consciencieuse du juge..., de quelque manière que
« cette conviction soit formée. » — « Art. 78. Les exceptions du droit an-
« cien ne peuvent pas non plus être appliquées à l'article ci-dessus, pour
« les mêmes raisons, et la décision est laissée tout entière au discerne-
« ment et à la conscience des juges, lesquels n'en répondent qu'à Dieu
« seul. » — *Mandement de l'Officialité de Nancy*, an. 1864. — Statuta
hujus officialitatis fuerunt commissa, non ex officio tamen, examini theo-
logorum et canonistarum S. Congregationis Concilii, quos designaverat
Secretarius Congregationis, et ipsis visa sunt valde utilia et commendanda,
quamvis recedant, in quibusdam punctis, a jure communi.

« legitimo, terminetur. » (Cap. *Licet*, 25, eod. tit.) Olim plures testes requirebantur in iudiciis Episcoporum; sunt ea de re canones antiqui quos memorare necesse non est, cum in desuetudinem a multis sæculis abierint, et juxta præsentem disciplinam omnes causæ terminari possint depositione duorum aut trium testium, omni exceptione majorum.

Verumtamen omnino requiritur ut sint *contestes*, ut aiunt canonistæ, id est de eodem facto testentur; nam juxta axioma vulgare apud jurisperitos: *mille testes singulares, tantum probant quantum unus*; quod intelligendum de attestationibus vere singularibus circa res quæ nullam inter se connexionem habent¹. Si attestationes, quamvis sint de circumstantiis diversis, vel adjunctis, ad idem factum principale referantur, multum inservire valent ad detegendam veritatem et ad promovendum iudicium. Addidimus attendendum esse an depositiones testium sint ex propria scientia, quod iudex considerare sedulo debet; vis enim moralis testimonii inde procedit quod sit clarum, firmum, de scientia propria. « Mandamus, ait Innocentius III, quatenus recipias testes de singulis circumstantiis diligenter inquirens, de causis videlicet, de personis, loco, tempore, visu, auditu, scientia, credulitate, fama, certitudine, cuncta conscribas. » (Cap. *Cum causam*, 57, DE TESTIBUS.)

678. — VI° *Utrum et quatenus iudex debeat communicare reo seriem processus, cum petitionibus seu articulis partis adversæ, deferre iuramentum partibus, et constituere terminum ad exceptiones, defensionem, ac conclusionem causæ?*

I. Concilium Lateranense eodem decreto quo statuit ut iudex adhibeat notarium, qui fideliter universa iudicii acta conscribat,

¹ Ne delictum sollicitantis ad inhonesta in confessionali remaneat impunitum, ob defectum probationis, Gregorius XV, const. *Universi dominici* statuit ut admittantur testes singulares, *concurrentibus præsumptionibus, iudiciis, et aliis adminiculis*, sine quibus sufficiens non foret depositio testium, ut crimen probatum censeatur.

videlicet : citationes, dilationes, recusationes, exceptiones, petitiones, responsiones, interrogationes, confessiones rei, depositiones testium, instrumentorum productiones, interlocutiones, et cætera quæ occurrerint, addit : « Omnia sic conscripta « partibus tribuantur, ita quod originalia penes scriptores « (notarios) remaneant, ut si super processu judicis fuerit sub- « orta contentio, per hoc possit veritas declarari. » (Cap *Quoniam*, 11, DE PROBATIONIBUS.) Hæc communicatio ita necessaria reputatur a canonistis peritioribus in praxi juris canonici, ut, si non fiat, processus judicialis debeat rescindi.

Simul, cum exemplari actorum judicialis processus, communicantur *petitiones*, seu *articuli* partis adversæ, quas actor viva voce ponet et scripto dare curabit, ut reus plene noverit in quo constituatur causa. Scilicet ab exordio, in ipsa litis contestatione, actor posuit assertiones alicujus facti, vel juris ad causam controversam pertinentis, quæ assertiones, in stylo forensi, *petitiones* seu *articuli* nuncupantur. In causis criminalibus *capitula* dici solent. Cum autem in processus decursu, reus alias forte ex petitionibus confessus fuerit, alias sufficienter confutaverit, reliquum est ut actor declaret quasnam retinere ac probare contendit, ut de his petitionibus reus respondeat, ac deinceps iudicium feratur.

II. Judex constituit reo et actori terminum, ut suas exceptiones, defensiones, et replicationes proponant, ne causa indefinito tempore protendatur. Jura volunt arbitrio judicis dimitti diei indictionem : si tamen præstitutum tempus non videatur reo sufficiens, æquitatis est ut iudex illud proroget, modo non expetatur nimia dilatio ad procrastinandum.

Præfinita die, reus exceptiones exhibet contra probationes e sua confessione, ex instrumentis, e præsumptionibus, e testium attestationibus, vel aliunde datas ; et defensiones ad suam tuitiorem proponit. Quod ad testes attinet, non debet excipere contra ipsam testium personam si eos, antequam juramentum præstarent, admisit sine ulla exceptione, nisi tamen post

publicationem actorum processus, innotuerit causa suspicionis. Sed jus habet excipiendi contra dicta testium ; v. g., si vacillare et variare visi sint, si dubitative vel obscure et confuse testimonium dixerint ; item si duo, aut plures testes sub eadem verborum forma deposuerint, quia præmeditatum sermonem afferre videntur.

Posteaquam reus suas exceptiones ac defensiones expedierit, licet actori replicare ut hæc media propellat, si vana esse reputaverit ; vicissim replicare datur reo, et sic deinceps, quamdiu iudici expedire videbitur ad causæ elucidationem, ita tamen ut ultimus sit semper reus in respondendo.

III. Actor potest, approbante iudice, deferre juramentum reo in causis civilibus ordinariis, ut ex eo litis decisio pendeat ; reus item potest actori juramentum referre. Oblatum autem juramentum neuter recusare potest, nisi habeat justam causam recusandi, v. g., si deferatur reo contra quem nihil probavit actor, aut actori qui plenam probationem attulit. Delato et emisso juramento, ex dictis illius qui juravit ferendum est iudicium ; in id enim consentit pars deferens juramentum : idcirco hujusmodi juramentum *decisorium* vocatur.

Judex potest etiam juramentum *suppletorium* ex officio deferre ei qui factum controversum semiplene probavit, ut ipsam probationem compleat ; et juramentum *purgatorium* illi deferre contra quem aliqua est probatio semiplena, ut a petitione se liberet. Sed summo cum moderamine et perraro hoc jure utatur in causis civilibus, ne perjuriis detur occasio ; nunquam in criminalibus, nec in causis matrimonialibus, ubi de dissolutione matrimonii agitur, cum in hujusmodi causis probationes perspicuæ et plenæ tantummodo admittantur.

Post editas probationes, iudex constituit finem certamini juridico partium, et illas pro certa die citat ad audiendam sententiam.